

CONSIDERAȚII ASUPRA TERMINOLOGIEI ȘI CRONOLOGIEI ETAPEI FINALE A CULTURII MONTEORU

DE

ALEXANDRU OANCEA

Cultura Monteoru a beneficiat, poate, de cea mai intensă și temeinică cercetare printre culturile epocii bronzului din spațiul carpato-danubiano-pontic¹. Deși constituie un element, esențial și mult utilizat, de referință, totuși cultura Monteoru reprezintă și astăzi, în mare măsură, o necunoscută. Cu toate că cercetările au început încă din 1917² continuând pînă în prezent, nu se cunoaște cu certitudine cînd și cum a luat naștere, scheletul cronologic al culturii nu este definitivat, continuînd să fie folosite notațiile provizorii ale lui Ion Nestor; pe baze tipologice sau prin observații stratigrafice s-au înmulțit considerabil etapele evolutive ale culturii, ajungîndu-se astăzi la nu mai puțin de 14³, cultura Monteoru deținînd prin această caracteristică, la ora actuală, primatul printre culturile epocii bronzului din România. Aceste inconveniente totuși nu ar dăuna prea mult dacă ar fi cunoscute amănunțit toate cele 14 etape; dar în prezent, cu excepția unor studii aprofundate asupra fazelor Monteoru Ic3 și Ic2⁴, a analizei unui cimitir din ultima etapă a culturii⁵ și a prezentării tipologice și cronologice a inelelor de buclă din fazele Monteoru Ia, IIa și IIb de la Sărata Monteoru⁶, nu dispunem de o publicare sintetică sau de material mai amplă asupra culturii în discuție. În schimb putem utiliza numeroase mici sinteze asupra întregii evoluții a culturii Monteoru, care, din păcate, deși necesare la o anumită etapă a cercetării, nu ajută la înțelegerea structurii interne a culturii. Pînă în prezent nici etapele finale ale culturii Monteoru, modul cum aceasta se încheie și cum are loc acest eveniment nu sînt cu-

¹ Selectăm aici doar: I. Nestor, BerRGK, 1933, p. 94—100; idem, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 100—105; idem, *Raport asupra activității științifice a MNA în anii 1942—1943*, București, 1944, p. 20—29; I. Nestor și colab., SCIV, 1, 1950, p. 53—56; SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 69—90; SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 497—515; Eugenia Zaharia și Alexandrina Alexandrescu, SCIV, 2, 1951, p. 159—169; Eugenia Zaharia, în *Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, Belgrad, 1971, p. 52 și urm.; idem, *Studii și cercetări de istorie buzoiiană*, Buzău, 1973, p. 19 și urm.; idem, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 411—415, 525—528; Marilena Florescu, ArhMold, 4, 1966, p. 39—113; Marilena Florescu și C. Buzdugan, ArhMold, 7, 1972, p. 103—207; Alexandru Oancea și Vasile Drămbocianu, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 509—529.

² I. Nestor, *Raport* ..., p. 21.

³ Eugenia Zaharia, în *Dicționar* ..., p. 411.

⁴ Marilena Florescu, *op. cit.*; Marilena Florescu și C. Buzdugan, *op. cit.*

⁵ Eugenia Zaharia, *Dacia*, N. S., 7, 1963, p. 139—176.

⁶ Idem, *Dacia*, N. S., 3, 1959, p. 103—134.

noscute cu certitudine. Afirmatia prezenței culturii Monteoru pînă la sfîrșitul epocii bronzului⁷ este lesne atacabilă.

Oprindu-ne doar la clarificarea unor probleme de terminologie și cronologie a etapei finale a culturii Monteoru, este necesară o scurtă trecere în revistă a datelor de care dispunem.

Cele mai tîrzii materiale arheologice atestînd etapa finală a culturii Monteoru au fost descoperite în așezări și necropole al căror inventar poate fi legat fie de ultimul nivel de la Sărata Monteoru — Monteoru IIB —, fie de descoperiri de tip Balintești din Moldova, ambele desemnînd în două arii geografice distincte ultimele faze ale culturii. În 1960 Ion Nestor a afirmat în mod explicit contemporaneitatea cimitirului de la Balintești cu nivelul IIB din așezarea eponimă⁸. Conform acestei ipoteze, momentul de sfîrșit al culturii este caracterizat de două mari grupe de monumente arheologice contemporane : cele de tip Monteoru IIB și cele de tip Balintești din Moldova. După 1963 Eugenia Zaharia, pe baza studiului efectuat asupra cimitirului de la Balintești, a separat din punct de vedere cronologic descoperirile de tip Balintești de cele caracteristice Monteoru IIB de la Sărata Monteoru, susținînd posterioritatea unei faze, pe care o va numi *Balintești-Gîrbovăț*⁹, față de alta, anterioară ei, *Monteoru IIB*. În 1976 aceeași autoare face în mod explicit următoarea afirmație în problema care ne interesează : „A treia fază a perioadei Monteoru II și ultima a acestei culturi, Balintești-Gîrbovăț...”¹⁰, definind astfel în mod clar concepția sa asupra cronologiei finale a culturii Monteoru. Astfel în concepția Eugeniei Zaharia faza Monteoru IIB este urmată direct de cea numită de domnia sa Balintești-Gîrbovăț, prima caracterizînd sfîrșitul perioadei mijlocii a epocii bronzului, cea de-a doua definitorie pentru etapa tîrzie a bronzului¹¹.

Deși cronologia și terminologia utilizate de Eugenia Zaharia privind faza finală a culturii Monteoru au fost general acceptate și utilizate¹², numeroasele semne de întrebare ce pot fi puse și apariția unor date arheologice noi ne-au determinat să nu împărtășim punctul de vedere menționat mai sus. În mai multe rânduri, am afirmat contemporaneitatea fazelor Monteoru IIB și Balintești-Gîrbovăț, evidența arheologică nepermițîndu-ne să susținem existența a două faze succesive la această dată.

⁷ Idem, în *Dicționar . . .*, p. 411.

⁸ I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 127—128.

⁹ Eugenia Zaharia, *Dicționar . . .*, p. 414.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 411.

¹² O recentă luare de poziție o întreprinde Marilena Florescu în *Carpica*, 10, 1978, p. 101. Domnia sa ne repropoază că am inclus în cadrul fazei finale a culturii și așezarea de la Gîrbovăț; „Un exemplu în acest sens ni-l oferă Al. Oancea și V. Drîmbocianu (corect Drîmbocianu — A.O.), vezi *SCIVA*, 28, 1977, p. 509—530, unde consideră că așezarea de la Gîrbovăț aparține fazei finale Monteoru, fără a argumenta și fără a dovedi că A. Florescu a interpretat greșit propriul său material”. Afirmatia amintită vine, surprinzător, dintr-o neglijare a bibliografiei de după 1963 asupra ultimelor faze a culturii Monteoru; la această dată și-a publicat Eugenia Zaharia studiul asupra cimitirului de la Balintești, care i-a permis să susțină ipoteza existenței unor elemente comune între așezarea de la Gîrbovăț și cimitirul de la Balintești (vezi E. Zaharia, *Dacia*, N. S., 7, 1963, p. 167, 174). Pe această bază și-a dezvoltat ideea existenței unei faze finale a culturii Monteoru din Moldova, pe care a numit-o, cît se poate de explicit pentru oricine, *Balintești-Gîrbovăț*, denumire utilizată în mod curent în ultimul deceniu, în numeroase lucrări de specialitate din țară și de peste hotare, a căror menționare, deși necesară autoarei notei din *Carpica*, 10, nu-și are locul în lucrarea noastră.

Sintetizînd cunoștințele noastre actuale asupra etapei finale a culturii Monteoru pe baza cercetării integrale a unei necropole de tip Monteoru IIb de la Pietroasa Mică, jud. Buzău, și a mai multor sondaje; de asemenea utilizînd un bogat fond de materiale arheologice din mai multe muzee și generalizînd observațiile la aria întregii culturi, constatăm un număr important de elemente comune între monumentele de tip Monteoru IIb și cele de tip Balintești-Căbești-Săbăoani:

— pixide cu pereții aproape drepti sau ușor înclinați spre fund (Sărata Monteoru¹³; Pietroasa Mică¹⁴; Căbești¹⁵);

— cești cu corp bombat, uneori ușor bitronconic, gît tronconic strîns în partea superioară, gura albiată, toarta prinsă sub buză (Sărata Monteoru¹⁶; Pietroasa Mică¹⁷; Balintești¹⁸; Săbăoani¹⁹;

— căni cu o toartă sub buză, apropiate de forma castroanelor monteorene (Pietroasa Mică²⁰; Balintești²¹; Pruteni²²; Brașov-Bartolomeu²³);

— ceașca cu o toartă are o prezență generală atît în aria munteană, cit și moldoveană a etapei;

— castroane (Tirgșor²⁴; Balintești²⁵; Brașov-Bartolomeu²⁶);

— formele bitronconice general comune la sfîrșitul perioadei Monteoru II;

— ceștile cu două torți nu sînt cunoscute în aria munteană a fazei Monteoru IIb. Această observație nu poate sluji ca reper pentru sesizarea unei distincții cronologice între cimitirele de tip Balintești și descoperirile de tip Monteoru IIb, atît timp cit putem cu ușurință urmări evoluția ceștii cu două torți în aria moldoveană a culturii în ultimele ei faze. Astfel formele de la Gura Văii²⁷ și Borzești²⁸, datate în faza Monteoru Ia și respectiv IIb, reprezintă evident tipul de vas din care au evoluat formele de la Balintești și Căbești. Forma și ornamentica lor prezintă prea puține deosebiri pentru a putea reprezenta o mai lungă evoluție tipologică. Formele respective, mult asemănătoare, permit sesizarea unei evoluții directe Monteoru Ia (Gura Văii), Monteoru IIa (Borzești) și Balintești sau Căbești;

— comune întregii arii Monteoru din ultima etapă sînt torțile avînd partea superioară lătită și terminată cu doi colțșori laterali trași din margine;

¹³ Eugenia Zaharia, în *Actes . . .*, fig. 2/6.

¹⁴ Alexandru Oancea, *Necropola din epoca bronzului de la Pietroasa Mică. Considerații asupra ultimei faze a culturii Monteoru*, Muzeul de istorie al R. S. României, sub tipar.

¹⁵ C. Buzdugan, *Carpica*, 1, 1968, fig. 1/5.

¹⁶ I. Nestor, în *Istoria României*, I, fig. 24/4.

¹⁷ Alexandru Oancea, *op. cit.*

¹⁸ Eugenia Zaharia, *Dacia*, N. S., 7, 1963, fig. 7/11.

¹⁹ Minodora Ursachi, *Carpica*, 2, 1969, fig. 1/6 și 3/5—6.

²⁰ Alexandru Oancea, *op. cit.*

²¹ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, fig. 6/4, 6, 9.

²² V. A. Dergacev, *Pamjatniki epohi bronzi*, Chișinău, 1973, fig. 15/1—2.

²³ Piesă inedită aflată în Muzeul județean Brașov, Nr. inv. 3 468.

²⁴ Piesă inedită. A putut fi studiată prin bunăvoința lui Gh. Diaconu.

²⁵ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, fig. 4/17.

²⁶ Piesă inedită aflată în Muzeul județean Brașov. Nr. inv. 3 667.

²⁷ C. Buzdugan și C. Eminovici, *Carpica*, 4, 1971, fig. 2/3.

²⁸ Piesă aflată în Muzeul de istorie al R. S. României.

— la Pufești au fost observate în nivelul superior Monteoru I Ib fragmente de amfore (vase de ofrandă), necunoscute pînă în prezent în aria moldo-veană a fazei finale a culturii Monteoru, alături de care au apărut cești cu două torți caracteristice cimitirelor de tip Balintești²⁹, impunînd deci o datare comună a acestora.

Formele ceramice și ornamentația constituie un element decisiv în alăturarea descoperirilor de tip Monteoru I Ib și ale celor de tip Balintești într-o singură etapă culturală, unitară în privința inventarului.

Alte categorii de materiale vin să adincească această analiză : — acele cu placă rombică sînt caracteristice întregii arii culturale. Acul cu placă rombică reprezintă nu numai un important element pentru o datare mai fină, dar descoperirea lui în medii Monteoru I Ib (Cîndești³⁰) și de tip Balintești (Săbăoani³¹, Girbovăț³²), impune o apropiere cronologică între acestea ;

— aceeași concluzie o prezintă și analiza circulației unei variante tîrzii a inelelor de buclă de tip C, cu două sau mai multe frunze albiate, orientate în aceeași direcție. Astfel de inele au fost găsite în România la Pecica³³ Satu Mare³⁴, Zimnicea³⁵, Balintești³⁶ și Pietroasa Mică³⁷. Datarea lor nu depășește cu mult ultimele decenii ale perioadei mijlocii a epocii bronzului. Acest tip de inele de buclă, alături de acele cu placă rombică, constituie un element de bază în susținerea identității cronologice Monteoru I Ib și Balintești ; de asemenea anterioritatea fazei Monteoru I Ib-Balintești comparativ cu etapa clasică a culturii Noua.

În concluzie, unitatea fazei finale a culturii Monteoru este dată de formele și ornamentica ceramicii, care definesc o singură etapă culturală, de asemenea de circulația pieselor de metal, care adaugă în plus o identitate cronologică. Adăugăm la cele arătate mai sus că nicăieri nu s-a putut sesiza o succesiune stratigrafică între descoperirile de tip Monteoru I Ib și cele de tip Balintești ; de asemenea niciodată aceste două tipuri de descoperiri nu au fost sesizate în același loc.

Sesizînd existența unor numeroase elemente comune între descoperirile Monteoru I Ib și cele de tip Balintești, Eugenia Zaharia a afirmat totuși posterioritatea complexului de la Balintești, bazîndu-se pe apariția aici a singurului element net deosebitor, care se detașează de Monteoru I Ib — toarta cu secțiunea triunghiulară³⁸. Nu sîntem de părere că acest singur element deosebitor poate constitui un argument de bază în stabilirea a două orizonturi culturale și cronologice deosebite — faza Monteoru I Ib urmată de etapa culturală numită de Eugenia Zaharia Balintești-Girbovăț. Concluzia Eugeniei Zaharia a fost influențată de compararea evolutivă a torților caracteristice culturii Monteoru, care reprezintă cel mai activ element

²⁹ Marilena Florescu, M. Nicu, Gh. Rădulescu, *MemAntiq*, 3, 1971, p. 157—181.

³⁰ Marilena Florescu, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 170.

³¹ Minodora Ursachi, *op. cit.*, fig. 1/4, 3/8.

³² A. C. Florescu, Șt. Rugină, D. Vicoveanu, *Danubius*, 1, 1967, fig. 7/7.

³³ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 42, fig. 6/4—5.

³⁴ *Ibidem*, fig. 9/11.

³⁵ A. D. Alexandrescu, *Dacia*, N. S., 17, 1973, fig. 1.

³⁶ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, fig. 3/6.

³⁷ Alexandru Oancea, *op. cit.*

³⁸ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 170.

al ceramicii acestei culturi, în continuă schimbare și dezvoltare, cu tortile avind secțiunea triunghiulară, omițind faptul că acestea din urmă constituie un împrumut făcut la un moment dat și într-o anumită zonă geografică. Nu este obligatorie preluarea acestui tip de toartă de către toate comunitățile culturii Monteoru la o anumită etapă. Diverse tipuri ceramice și ornamentale în cadrul aceleiași faze a culturii Monteoru au uneori o evoluție deosebită în aria munteană și cea moldoveană a culturii. Uneori deosebirile merg pînă la utilizarea sau neutilizarea unor piese de inventar. E. Zaharia, în vederea obținerii unei distincții între faza Monteoru I Ib și cea numită de domnia sa Balintești-Gîrbovăț, amintește dispariția amforelor în cadrul cimitirelor de tip Balintești³⁹, pierzînd din vedere faptul că acest tip de vas nu este constatat în nici unul din numeroasele morminte ale fazei Monteoru IIa de la Sărata Monteoru⁴⁰; fiind totuși utilizat în alte zone la aceeași etapă culturală — nivelul inferior de la Pufești spre exemplu⁴¹. Ar urma, conform celor afirmate de Eugenia Zaharia, ca descoperirile Monteoru IIa din cimitirul numărul 4 de la Sărata Monteoru, fără amfore, să fie implicat în altă relație cronologică comparativ cu descoperirile Monteoru IIa cu amfore (nivelul inferior de la Pufești) demonstrație ce nu poate fi susținută.

Tot în vederea distingerii unui orizont Monteoru I Ib de altul Balintești-Gîrbovăț, Eugenia Zaharia a susținut, ca element caracteristic apărut în inventarul fazei Balintești-Gîrbovăț, utilizarea acum a spiralelor de bronz cu frunze albiate și orientate în aceeași direcție „ca cele de la Băleni”⁴², acestea nefiind cunoscute în inventarul metalic al fazei Monteoru I Ib de la Sărata Monteoru. Datarea acestor inele de buclă ar fi automat aceeași ca și datarea fazei în care apar, adică perioada de sfîrșit a epocii bronzului : „Sfîrșitul culturii Monteoru, faza Balintești-Gîrbovăț se situează în bronzul tîrziu...”⁴³. Eugenia Zaharia prezintă ca analogii în vederea susținerii acestei poziții a piesei de la Balintești exemplarele de la Băleni, datate în bronzul tîrziu, reprezentînd totuși piese „tezaurizate”, fără să ia în considerație cel puțin exemplarele din România, de la Pecica și Satu Mare (jud. Arad) unde inele aparținînd tipului amintit sînt asociate cu piese caracteristice perioadei bronzului mijlociu și nu tîrziu. Inelul de același tip de la Zimnicea confirmă datarea menționată mai sus. Piesele respective circulînd la sfîrșitul perioadei mijlocii a epocii bronzului, sînt caracteristice atît unor medii de tip Balintești, cit și Monteoru I Ib, reprezentînd un argument în susținerea identității culturale și cronologice între descoperirile Monteoru I Ib și Balintești; de asemenea datarea lor comună în a doua jumătate a secolului al XIV-lea i.e.n.

Susținerea posteriorității unei faze Balintești-Gîrbovăț față de etapa Monteoru I Ib ar impune automat teza existenței unui hiatus cultural corespunzător fazei Monteoru I Ib în zona cimitirelor de la Balintești, Căbești, Săbăoani, Pruteni, aici (centrul și estul Moldovei) așezări și descoperiri Monteoru I Ib neexistînd sau nefiînd notabile. Deci originea acelor

³⁹ Idem, *Studii și cercetări de istorie buzoiună*, p. 23—24.

⁴⁰ I. Nestor și colab., SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 78.

⁴¹ Marilena Florescu, M. Nicu, Gh. Rădulescu, *op. cit.*, p. 176.

⁴² Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 24; idem, în *Dicționar ...*, p. 414.

⁴³ *Ibidem*, p. 25.

comunități ce utilizau cimitirele amintite mai sus ar trebui căutată în altă parte și anume în sudul Moldovei și nord-estul Munteniei, unde se grupează masiv majoritatea descoperirilor Monteoru Ia, IIA și IIB⁴⁴, urmînd implicit susținerea unei emigrări spre nord-est și est. Cunoscînd situația istorică de la sfîrșitul perioadei mijlocii a epocii bronzului și din perioada următoare, putem afirma fără frica de a greși că un astfel de fenomen nu se putea petrece.

Identitatea evidentă, culturală și cronologică, între descoperirile de tip Balintești și acelea Monteoru IIB ne-a condus spre ipoteza încadrării lor într-o singură fază culturală, pe care, pentru mai multă claritate, am numit-o *Monteoru IIB-Balintești*⁴⁵.

Studierea tuturor descoperirilor Monteoru IIB-Balintești⁴⁶ nu ne-a permis să acceptăm punctul de vedere al Eugeniei Zaharia, conform căruia cultura Monteoru s-a dezvoltat pînă la sfîrșitul epocii bronzului. Ea acoperă perioada finală a bronzului mijlociu și probabil doar începutul bronzului tîrziu. Analiza tipologică și cronologică a inventarului fazei Monteoru IIB-Balintești, care ne-a permis această constatare, a fost confirmată de observații mai noi stratigrafice, care au stabilit existența între faza finală a culturii Monteoru și sfîrșitul epocii bronzului a unor grupuri culturale noi, caracteristice perioadei finale a epocii de care ne ocupăm. Astfel, la Cindești, jud. Vrancea, descoperirile Monteoru IIB sînt suprapuse de un cenușar Noua⁴⁷, iar la Cirlomănești, jud. Buzău la sfîrșitul etapei Monteoru IIA sînt semnalate complexe aparținînd unui grup cultural distinct de cultura Monteoru, care întrerupe locuirea IIA⁴⁸. Tot în județul Buzău au fost recent descoperite mai multe așezări, cu o ceramică identică celei de la Cirlomănești din complexele ce întrerup locuirea Monteoru IIA (Petrișoru, com. Racovițeni⁴⁹, Pîrscov⁵⁰; Năieni-Fîntești⁵¹; Glodeanu Sărat⁵²; Bozioru⁵³; Berca⁵⁴; Pietroasa Mică, com. Pietroasele⁵⁵), ai căror locuitori au suprapus teritorial aria fazei Monteoru IIB-Balintești din această regiune. Datarea acestui grup de așezări a putut fi stabilită cu destulă precizie pe baza inventarului, de caracter Sabatinovka și de tradiția Monteoru IIB-Balintești; sfîrșitul perioadei mijlocii a epocii bronzului și întreaga perioadă finală a acesteia.

⁴⁴ Alexandru Oancea, *Cercetări arheologice*, 2, 1976, fig. 20.

⁴⁵ În 1976 am arătat existența acelor elemente comune între materialele nivelului IIB de la Sărata Monteoru și cele din ultima fază a culturii, pe care am numit-o „faza a treia a culturii”, considerînd posibil la această dată „un raport de contemporaneitate între Monteoru IIB din așezarea eponimă și faza a treia a culturii Monteoru”. Vezi în acest sens Alexandru Oancea, *Cercetări arheologice*, 2, 1976, p. 224.

⁴⁶ Alexandru Oancea, *Neeropolă din epoca bronzului de la Pietroasa Mică*, Muzeul național de istorie, 1980, sub tipar.

⁴⁷ Marlena Florescu, *Comunicare la a XIV-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1979*, Tulcea, 20—23 martie 1980.

⁴⁸ Alexandru Oancea, *Cercetări arheologice*, 2, 1976, p. 191—238.

⁴⁹ Cercetări Alexandru Oancea.

⁵⁰ Cercetări inedite Vasile Drămbocianu.

⁵¹ Cercetări inedite Alexandru Vulpe și Vasile Drămbocianu.

⁵² Cercetări de suprafață Vasile Drămbocianu.

⁵³ Cercetări inedite Vasile Drămbocianu.

⁵⁴ Cercetări inedite Ion Chicideanu.

⁵⁵ Cercetări Alexandru Oancea.

În concluzie datele sus-menționate nu ne permit să susținem existența a două faze distincte Monteoru Iib și Balintești-Gîrbovăț, ultima evoluind pînă la sfîrșitul epocii bronzului. Cultura Monteoru își încetează existența la finele perioadei mijlocii a epocii bronzului, ultima ei fază de dezvoltare fiind cea pe care am numit-o Monteoru Iib-Balintești.

CONSIDERATIONS ON THE TERMINOLOGY AND THE CHRONOLOGY OF THE FINAL PHASE OF THE MONTEORU CULTURE

ABSTRACT

The article suggests renunciation to the names of "Monteoru Iib" and „Balintești-Gîrbovăț”, for the final stage of the Monteoru culture. Taking into account the cultural similitude of these two phases, the author proposes considering them as a single phase, named Monteoru Iib-Balintești. The characteristics of this phase and a new chronology are given : the final phase of the Monteoru culture (Monteoru Iib-Balintești) is characteristic of the end of the Middle Bronze Age.

